

Міністерство освіти і науки України
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Факультет романо-германської філології

І.М. Колегаєва

ГУСТАТОРНИЙ КОД КУЛЬТУРИ

Методичні рекомендації до вибіркового спецкурсу
для здобувачів вищої освіти III (освітньо-наукового) ступеня
спеціальності 035 «Філологія»

Одеса – 2020

УДК 811.11:13(067)

Рецензенти:

Карпенко О.Ю. – доктор філологічних наук, завідувач кафедри граматики англійської мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Кравченко Н.О. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теоретичної та прикладної фонетики англійської мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Рекомендовано до друку кафедрою лексикології і стилістики англійської мови (Протокол № 5 від 8 січня 2020 року); Навчально-методичною комісією факультету романо-германської філології (Протокол № 5 від 29 січня 2020 року); Вченою радою факультету романо-германської філології Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (Протокол № 5 від 12 лютого 2020 року)

Колегаєва І.М. Густаторний код культури: методичні рекомендації до вибіркового спецкурсу для здобувачів вищої освіти III (освітньо-наукового) ступеня спеціальності 035 «Філологія». Одеса: ПоліПринт, 2020. 24 с.

Методичні вказівки адресовані аспірантам першого року навчання (денної і вечірньої форм навчання) спеціальності 035 – філологія, які вибірковою дисципліною визначили курс **Густаторний код культури**.

Видання ставить за мету ознайомити здобувачів освіти із засадами нейролінгвокультурології, що знаходиться на перетині наук гуманітарного профілю (мовознавства, психолінгвістики, лінгвокультурології) і природничого профілю (нейробіології), Методичні вказівки акцентують увагу на абсолютному антропоцентризмі науки, що в них висвітлюється.

© Колегаєва І.М., 2020

© Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2020

ВСТУП

Методичні вказівки адресовані аспірантам першого року навчання (денної і вечірньої форм навчання) спеціальності 035 – філологія, які вибірковою дисципліною визначили курс **Густаторний код культури**.

Видання ставить за мету ознайомити здобувачів освіти із засадами нейролінгвокультурології, що знаходиться на перетині наук гуманітарного профілю (мовознавства, психолінгвістики, лінгвокультурології) і природничого профілю (нейробіології), Методичні вказівки акцентують увагу на абсолютному антропоцентризмі науки, що в них висвітлюється.

Дисципліна покликана вирішити наступні завдання:

- * сформувати чітке розуміння нейробіологічних процесів як підґрунтя лінгвального семіозису;
- * поінформувати про філогенетичні і онтогенетичні особливості формування густаторної модальності людини;
- * акцентувати важливість адекватного трактування взаємозв'язків різномодальної сенсорики і семіозису;
- * поглибити знання в сфері співставної лінгвокультурології;
- * висвітлити детермінізм формування етноспецифічної картини світу у секторі густаторних уподобань носіїв культури.

Процес вивчення дисципліни спрямований на формування здатності до абстрактного мислення, аналізу та синтезу, генерування нових ідей на основі знань зі сфери різних наукових парадигм (психологічної, нейробіологічної, семіотичної, культурологічної). Аспіранти мають поглибити свої навички пошуку, систематизації та критичного аналізу інформації з різних джерел задля планування власного комплексного дослідження. Для цього їм потрібно удосконалити володіння сучасними інформаційними та комунікаційними технологіями, які уможливають комплексні дослідження, зокрема і в міждисциплінарних галузях, на основі системного наукового світогляду.

Загальнонаукові ціленастанови, що стоять перед запропонованим курсом, є такими:

* ознайомлення слухачів із існуючими теоретичними підходами до отримання глибинних знань у галузі філології, зокрема засвоєння основних концепцій, розуміння теоретичних і практичних проблем, історії розвитку та сучасного стану наукових нейрофізіологічних та нейролінгвістичних знань, оволодіння термінологією з досліджуваного наукового напрямку;

* навчання навичкам аналізу філологічних явищ з погляду фундаментальних філологічних принципів і знань, класичних та новітніх дослідницьких підходів, а також на основі відповідних загальнонаукових методів;

* формування навичок збору даних для філологічного дослідження та їх систематизації для подальшої інтерпретації;

* стимулювання формування навичок для реалізації завдань міждисциплінарних філологічних досліджень, в даному випадку нейролінгвістичних, психолінгвістичних, лінгвосеміотичних, лінгвокультурологічних;

* навчання технологіям сучасного наукового пошуку із використанням теоретичних і експериментальних методів у галузі філології.

Методичні вказівки можуть бути використані для самостійної підготовки аспірантів до семінарських занять з дисципліни **Густаторний код культури**.

Змістовий модуль 1

Нейролінгвальні механізми утворення сенсорної лексики

Тема 1. Перша сигнальна система і різновиди сенсорики.

Філософи стверджують, що навколишній світ – це не саме середовище, але наше уявлення про нього. Що насправді відбувається за межами діапазону нашого чуттєвого сприйняття, нам не відомо. Філософський словник пояснює: «Чуттєве пізнання предметів навколишнього світу лише суб'єктивно видається прямим, безпосереднім». У даному курсі нас цікавить, якими каналами приходять до людини інформація про цей світ? Як людина зберігає таку інформацію?

Всю суму відповідної сенсорної інформації про об'єкти, з якими стикається *людина-експірієнцер*, тобто людина, яка щось переживає (від англ. *to experience*), вона отримує по каналах різної *модальності першої сигнальної системи*: про колір і форму предмета вона дізнається по *візуальному* каналу, відомості про якісні характеристики матеріалу приходять по *тактильному* каналу, *ольфакторний* канал передає інформацію про запах об'єкта, скуштувавши щось (надкусивши, чи проковтнувши), людина розпізнає певний смак, інформація про цей смак надходить по *густаторному* (смаковому) сенсорному каналу. Інформація про звукові характеристики об'єкта надходить до людини *аудіальним* каналом.

Сенсорні канали сукупно передають нервові імпульси (специфічної сенсорної модальності кожен) від власних рецепторів по нейронних шляхах в різні ділянки кори головного мозку. В результаті обробки цих сигналів в головному мозку утворюється перцептивний, тобто сенсорний образ відповідного об'єкта.

До прикладу, розглянемо конструкцію і функціонування *густаторного* каналу: він має смакові *рецептори* (окремі для кожного типу смаку, які розташовані в ротовій порожнині і на язичку експірієнцера), ці рецептори перероблюють специфіковані подразники (певні молекули

відповідної речовини) в *електричні* імпульси, що через *нейронні провідні шляхи* потрапляють у суворо специфіковані ділянки *головного мозку*, де вони трансформуються у «відчуття смаку».

Звернімо увагу: *смак* солодкого чи гіркого з'являється не на язиці, а в мозку. Аналогічно людина «*бачить*» не очима, а головним мозком, і «*чує*» не вухами, а головним мозком. Ми відчуваємо *дотик* не шкірою, а мозком. Це свідчення нейрофізіологів.

Отже: *сенсорна система* – це нерозривна єдність трьох складників: рецепторів, нейронних провідних шляхів і специфікованих ділянок головного мозку. Керівна і визначна роль тут належить корі головного мозку. Відчуття докільця відбувається завдяки цим системам. Кожна система «відповідає» за свій тип відчуття.

Першим, хто *класифікував* відчуття, був Арістотель (384-322 до н.е.). Він виокремив п'ять відчуттів: *зір, слух, дотик, нюх, і смак*. Сприйняття цих відчуттів відбувається через п'ять відповідних чуттєвих каналів, вони називаються модальними каналами, а п'ять різних відчуттів називаються модальностями.

Традиційно виділяють *візуальну, аудіальну, тактильну, ольфакторну і густаторну* модальності. Нейрофізіологи і психологи розщеплюють ці модальності на подальші підвиди. Кожна із цих модальностей поставляє в головний мозок сигнали своєї власної *специфікованої* інформації. У сукупності дані сигнали утворюють *першу сигнальну систему*.

Перша сигнальна система є структурованою сукупністю сигналів вищої нервової системи тварин (людей в тому числі), їх рефлексом на навколишнє середовище. Перша сигнальна система – це те, що властиве як людині, так і тварині. Якими б не були відмінності у *спектрі і якості* даних сигналів, тим не менш, і людина, і тварина володіють ними.

Тема 2. Нейробіологічне формування густаторної сенсоріки в філогенезі і онтогенезі.

Філогенез людини – це історичний шлях становлення людини як біологічної істоти від прадавніх людей до *homo sapiens*. **Онтогенез** – це індивідуальний процес розвитку людини як особи, від її зародження до смерті. Нейролінгвістика вивчає етапи нейрологічного розвитку людини як в процесі філогенезу, так і онтогенезу.

Філогенетично смакові відчуття людини в процесі пізнання і усвідомлення нею навколишнього матеріального світу виявляються базою для пізнання, усвідомлення і ословлювання інших, часто вже не матеріальних сутностей. Оцінка зі знаком (+) або (–) приписувалася цим сутностям за аналогією з приємними або неприємними смаковими відчуттями.

Ми пропонуємо розглянути формування і функціонування номінацій смакових відчуттів людини на матеріалі прикметників смакової семантики в українській, російській і англійській мовах. Виконане дослідження прикметників смакової семантики базується на вибірці обсягом 12 словникових статей англійської, української та російської мов. Це густаторні номінації, а саме прикметники смаку: (1) *bitter*, *гіркий*, *горький*; (2) *sweet*, *солодкий*, *солёный*; (3) *sour*, *кислий*, *кислый*; (4) *salt*, *солоний*, *солёный*.

Прикметники, які називають людські відчуття смакової модальності, у всіх трьох мовах з ходом історичного розвитку розширювали свою семантику за рахунок появи оціночної семи, переважно негативної, тому що загальновідомо, що негативна оцінність поширена в мові значно більше, ніж позитивна.

Простежимо філогенетичний процес утворення оцінних нашарувань в густаторній лексиці, які безпосередньо пов'язані з оцінними характеристиками «приємний VS неприємний» смак. Причина, на наш погляд, криється в розвитку людських потреб у ході філогенезу. Смакові відчуття відігравали важливу роль в життєзабезпеченні людського виду.

Згадаймо знамениту «піраміду Маслоу». Так в світовій науці називають теорію, розроблену Абрахамом Маслоу (1908-1970) і позначену автором як «ієрархія потреб», згідно з якою потреби людини ієрархічно соположені: від нижчих – фізіологічних – до більш високих – соціальних, естетичних і духовних потреб, або мотивацій. А. Маслоу в своїх фундаментальних публікаціях (Maslow 1943 і Maslow 1954) стверджує, що поведінкова мотивація людини як у філогенезі, так і в онтогенезі базується на підпорядкуванні одних потреб іншим, і поки не задоволені потреби нижчого щабля ієрархії, не можуть бути затребувані і задоволені потреби вищого щабля. Ступені ієрархії А. Маслоу позначив як *needs* (потреби) і розташував їх по зростаючій: "*physiological*", "*safety*", "*belonging and love*", "*social needs*" or "*esteem*", "*self-actualization*".

Бачимо, що базовими, початковими виявляються фізіологічні потреби. За твердженням психолога Б.Д. Карвасарського, «потреби нижчих рівнів є генетично більш ранніми і мають більше значення для виживання, ніж потреби більш високих рівнів». До таких потреб належить угамування голоду, спраги, сну, сексуальної потреби і т. п. Звернімо увагу на базову потребу в угамуванні голоду і спраги. Ортега-і-Гассет писав: «Людський розум формувався в процесі постійного задоволення біологічних потреб людини. Спочатку він опановував оточуючими людиною конкретними (тими, що сприймаються чуттєво) предметами, складаючи про них уявлення. Вони і утворюють найдавніший шар нашої свідомості».

Смакові відчуття (те, як людина сприймає їжу і питво смаковими рецепторами) грали надзвичайно важливу роль в процесі людського пізнання світу і виживання в світі. Відповідно, кванти інформації, одержувані по каналах густаторної модальності, міцно запам'ятовувалися в філогенетичній пам'яті людини як біологічного виду. Згодом вони трансформувалися в відчуття людини як соціальної істоти, перетворюючись в ході історичного розвитку в кванти нової інформації, вже позбавленої своєї споконвічної чуттєвої «прив'язки».

Сенсорна інформація про зовнішній світ обробляється експерієнцерами, вербалізується за рахунок номінативних процесів і згодом служить поштовхом для семантичних дериваційних процесів. Цікаво, що сенсорні сигнали в плані їх оцінності (добре-погано) підвладні певному культурному фільтру.

Так, наприклад, психологи, які вивчали розвиток нервової системи у дитини в період його формування в останньому триместрі вагітності матері, стверджують, що дослідження смакової чутливості дозволяють припустити, що вибірковість до культурних особливостей харчової сфери виникає в період вагітності. Отже онтогенез людини свідчить про досить раннє зародження смакової чутливості у індивіда, ще до його народження.

Тема 3. Нейролінгвальне формування густаторної сенсорики в етнодетермінованому філогенезі.

Що принципово відрізняє людину від іншого живого світу – це наявність другої сигнальної системи, яка виникла в процесі еволюції і трудової взаємодії людей і сформувалася під впливом людського спілкування. Експірієнцер, тобто людина, що володіє всією сенсорною інформацією про той чи той об'єкт навколишнього світу, поки що не в силах поділитися нею з іншою людиною, розповісти йому про пізнаний об'єкт. Капсульованість подібного досвіду, його прив'язка до одного єдиного носія свідомості робить такий досвід крихким, недовговічним і цивілізаційно марним, якщо трактувати цивілізацію як прерогативу соціуму, тобто сукупність людей, об'єднаних формами спільної діяльності, і врахувати, що соціум функціонує і розвивається лише за умови соціальної *взаємодії* між його членами, яка неможлива без *мовної взаємодії*.

Саме необхідність соціальної взаємодії людей спонукала їх до пошуку засобів, здатних, по-перше, "виводити назовні" внутрішній чуттєвий досвід однієї людини і, по-друге, в узагальненому вигляді передавати його іншій людині. Так виникла і сформувалася друга сигнальна система, людська мова.

У 1932 році І. Павлов вперше описав дві різні сигнальні системи як сукупність зв'язків вищої нервової системи організму і навколишнього світу, назвавши їх першою і другою сигнальними системами і уточнивши, що друга сигнальна система є особливою формою вищої нервової діяльності, яка властива тільки людині. Її складові – це *мовні* сигнали, або сигнали *чуттєвих* сигналів. Використовуючи їх, людина-експірієнцер може позначити певну *сукупність* сенсорних сигналів за допомогою *одного* мовного сигналу.

Філогенетично смакові відчуття людини в процесі пізнання і усвідомлення нею навколишнього матеріального світу виявлялися базою для пізнання, усвідомлення і ословлювання інших, часто вже не матеріальних сутностей. Оцінка зі знаком (+) або (–) приписувалася цим сутностям за аналогією з приємними або неприємними смаковими відчуттями.

Прикметники, які називають людські відчуття смакової модальності, у всіх мовах із ходом історичного розвитку розширювали свою семантику за рахунок появи оціночної семи, переважно негативної, тому що загальновідомо, що негативна оцінність поширена в мові значно більше, ніж позитивна.

Простежимо філогенетичний процес утворення оцінних нашарувань в густаторній лексиці, які безпосередньо пов'язані з оцінними характеристиками «приємний VS неприємний» смак.

Завдяки другій сигнальній системі людина здатна сприймати узагальнення, закріплені не в індивідуальному, а в колективному досвіді у вигляді системи мовних значень.

Опановуючи мовленням, дитина в процесі онтогенезу набуває навички встановлення зв'язку між об'єктами і їх звуковими словесними позначеннями, назвами об'єктів. При цьому варто пам'ятати, що номінативна функція слова передбачає наявність певного перцептивного (чуттєвого) образу в пам'яті мовця і слухача.

Деякі з таких образів стають прототиповими (в термінології Е.Рош) сенсорними *образами-еталонами*. Вони першими спливають в пам'яті при назві тих чи тих об'єктів, які не можуть спостерігатись безпосередньо. Значимість прототипового образу-еталона ще більш зростає при необхідності назвати деяку характеристику, абстраговану від свого носія. Слово *кислий* / *кислый* / *sour* як знак другої сигнальної системи пов'язаний з таким знаком першої сигнальної системи (відповідний смак, що сприймається смаковими рецепторами мовця і оброблений певними нейронами його головного мозку), який активується носієм даної сенсорної модальності, в першу чергу *лимоном*.

Тому не дивно, що лексична одиниця *кислий* / *кислый* / *sour* тлумачиться в словниках в першу чергу через апеляцію до чуттєвого образу *лимона*. Тлумачні словники російської, української та англійської мов пропонують наступні дефініції: *кислий* = [володіє своєрідним гострим

смаком, наприклад, смаком *лимона, оцту*], *кислый* = [имеющий своеобразный острый вкус, похожий на вкус *уксуса, лимона*], *sour* = [having a sharp, sometimes unpleasant taste or smell, like a *lemon*]; [acid taste similar to that of *vinegar, lemon* etc.]. Як бачимо, можливе також відсилання до кількох сенсорних образів-еталонів, як це спостерігаємо в дефініціях *кислий / кислый / sour*, де чуттєвим еталоном кислого, крім *лимона*, виступає *оцет /уксус / vinegar*.

Питання до змістового модулю 1.

1. Розкажіть про нейросистему людського організму.
2. Які модальні канали людської сенсоріки вам відомі? Яку інформацію постачає кожний із цих каналів? Наведіть приклади.
3. Що таке **Піраміда Маслоу**? Яким чином вона допомагає пояснити філогенетичне становлення сенсорних модальностей людини?
4. Коли закладаються підвалини густаторної модальності у людському організмі? Як ви розумієте онтогенез людини у сенсорному аспекті?
5. Що таке сенсорний образ-еталон? Що він пояснює в лінгвістичному означуванні сенсорної інформації?

Змістовий модуль 2
Густаторна лексика як відбиття
культурологічної специфіки етносу

Тема 4. Феномен смаку у нейробіології і психології людини.

Експірієнцер, що володіє перцептивною (чуттєвою) інформацією про об'єкт, може не тільки назвати об'єкт відповідним словом, наприклад, українським словом *лимон*, але і розповісти про нього іншій людині, а також описати його вербально. Звернімо увагу на те, що словесні знаки називають сенсорну інформацію або безпосередньо (*видовжений, шорсткий, гіркий, кислий, жовтий*), або через відсилання до еталонного сенсорного образу (*лимонний* про колір і запах).

Інакше кажучи, у другому випадку людина, що володіє українською мовою, але ніколи не бачила і не нюхала лимон, не зможе однозначно встановити для себе інформаційне наповнення такої характеристики, як *лимонний колір* і *лимонний запах*. Разом з тим не можна не погодитися з тезою В. Карасика, який впевнений, що «Завдяки другій сигнальній системі людина здатна сприймати узагальнення, закріплені не в індивідуальному, а в колективному досвіді у вигляді системи мовних значень». Доволі велику кількість феноменів і об'єктів зовнішнього світу ми пізнаємо через слово, словесний опис, поза можливістю безпосереднього фізичного контакту із ними.

Опановуючи мовленням, дитина в процесі онтогенезу набуває навиків встановлення зв'язку між об'єктами і їх звуковими словесними позначеннями, назвами об'єктів. Отримуючи згодом навички писемного мовлення, вона «подвоює» словесний сигнал: до звукової форми слова приєднується його графічна форма. В разі оволодіння іноземною мовою, людина має множити кількість словесних (як усних, так і письмових) позначень одних і тих самих об'єктів. В такому разі, номінуючи об'єкт з наведеного вище прикладу, вона позначає його словами *лимон, lemon*, його форма називається словами *видовжена, овальная, oval*, колір - *жовтий, жёлтый, yellow*, смак - *кислий,*

кислый, sour, запах - *лимонный, лимонный, lemon*. В будь-якому випадку номінативна функція слова передбачає наявність деякого перцептивного образу в пам'яті мовця і слухача. В інакшому випадку розуміння слова є розмитим, іноді навіть хибним.

Не випадково еталонні представники категорій (в теорії Е.Рощ) не співпадають в різних етнокультурах. Для англосаксонської культури прототипом категорії *фрукт* є *апельсин*, в слов'нських культурах таким прототипом є *яблуко*. *Гречана каша*, яку варто вважати прототипом для слов'нської, а саме української густаторної культури, не є такою для англосаксонського етносу, який прототиповим представником цієї їжі вважає *вівсянку*.

Тема 5. Етнокультура як фактор формування смакових уподобань мовців.

На базі сенсорної лексики смаку розвинулися лексичні одиниці іншої, часто образної і завжди оціночної семантики. За даними видатного психолога С. Рубінштейна, «смакові відчуття, породжувані хімічними речовинами, впливаючи на вегетативні функції, обумовлюють приємний або неприємний емоційний фон самопочуття». За даними нашого дослідження це ясно простежується в оціночних нашаруваннях прикметників смаку у всіх трьох мовах.

Сенсорні прикметники (густаторної модальності) в усьому різноманітті своїх лексико-семантичних варіантів у відриві від іменників, яким приписані відповідні характеристики, називають абстрактні поняття, а значить, згідно з визначенням Н. Арутюнової, є лексикою «невидимих світів», якої «не могло б існувати без метафори».

Метафора як вид семантичної деривації зареєстрована в усіх полісемантах густаторного коду будь-якої мови. Серед номінацій смакової модальності всі чотири досліджувані смаки мають універсально-мовну метафоричну деривацію, тобто ідентичні або близькі образні значення реєструються у всіх трьох аналізованих мовах. Лексеми, що номінують відповідний смак в основній семемі, містять також семему / семемі з метафорично переосмисленої семантикою.

Гіркий смак асоціюється з такими емоційними оцінками деяких сутностей, які не підлягають смаковій кваліфікації і є неприємними для експерієнцера: *гіркий досвід, гіркі слова* і т.п.

Солодкий смак, навпаки, асоціюється з чимось приємним: *солодкі сни, солодке почуття помсти* і т.п.

Кислий смак у всіх трьох мовах фігурує для образного позначення людини і його емоційного стану: *кислий настрій, кислий вираз обличчя* і т.п.

У разі *солоного смаку* асоціативні зв'язки з образно переосмисленою новоствореною семемою не настільки прозорі, як в попередніх трьох.

Метафоричні семеми в усіх мовах стосуються гумору, але мають деякі відмінності. В українській і російській мовах прикметники *солоний* і *солёный* мають негативно забарвлену семантику, оскільки корелюють з порушенням етичних норм пристойності: *солоні* (непристойні) *жарти*. Англійське *salt* позначає їдку дотепність, однак, без вказівки на непристойний характер жартів.

Можна з певною обережністю стверджувати, що кванти сенсорної інформації і засоби їх ословлювання окрім загальнолюдської специфіки, мають і певні етноспецифічні девіації. Згідно з нашим дослідженням, процес метафоризації серед англійських, українських та російських прикметників густаторного коду є найбільш частотним і варіативним в англійській мові. А до загальнолюдських категорій потрапляє вибір прототипового образу-носія відповідного смаку.

Лінгвокогнітивний ракурс вивчення сенсорної лексики допоміг обґрунтувати необхідність виділення еталонного образу-прототипу для кожного означуваного кванта чуттєвої інформації. Таким є прототиповий об'єкт, носій відповідної чуттєвої характеристики, оскільки смак в реальності не існує поза зв'язком з *об'єктом* відповідного смаку. Вважаємо, що такий зв'язок закріплений філогенетично, обумовлений географічними і культурно-історичними особливостями становлення етносу і його мови. Тому в дефініції словникової статті абстрактність прикметників, що номінують смак, врівноважується номінацією більш конкретного об'єкта, який ми називаємо *сенсорним образом-прототипом*: *кислий* [має смак *лимона*], *солодкий* [має смак *меду*], *солоний* [має смак *солі*, *морської води*]. Єдиний смак, позбавлений такої корелятивної пари – *гіркий*. Звертаємо увагу на загальнолюдський характер спостережуваних фактів, про які тут йшлося. Це підтверджується матеріалами вибірки по трьом мовам: української, російської та англійської.

Безумовний інтерес представляє спостереження над функціонуванням слова *лимон* / *lemon* як сигналу другої сигнальної системи, похідного від

пучка сенсорних сигналів першої сигнальної системи (*кислий, жовтий, видовжений* об'єкт). Провідною сенсорною ознакою, на наше переконання, виступає *смаковий* сигнал - *кислота* лимона. Фізіологічна реакція організму при потраплянні лимона в ротову порожнину - це рясна слинотеча. Медичні словники стверджують, що «особливо різко слиновиділення зростає під впливом лимонної кислоти (до 7,0 - 8,0 мл / хв)» при нормі 0,24 мл / хв поза прийому їжі. В даному випадку мова йде про безумовний рефлекс організму: 1) подразнення смакового рецептора при контакті з м'якоттю лимона і 2) як наслідок – фізіологічна реакція.

Однак можлива і умовно рефлекторна реакція слинних залоз, поза впливу на смакові рецептори, при *вигляді* лимона. Звернімо увагу, що в цьому випадку спусковим гачком не обов'язково виступає вид м'якоті лимона – основного носія якості *кислий* – але вид лимона як цілісного об'єкта, як комплекс сенсорних сигналів, що зберігається в пам'яті у якості образу-еталону. При цьому не обов'язковим є зв'язок вигляду лимона зі словом *лимон / lemon*. Людина, що володіє мовою і знає значення цього слова, може пережити аналогічну умовно рефлекторну фізіологічну реакцію свого організму на слово *лимон / lemon* або його барвистий словесний опис: у нього потечуть слинки або з'явиться відчуття оскоми, як це траплялося при вигляді реального лимона.

Тема 6. Фразеологічний фонд етноспецифічної мови як дзеркало густаторного коду культури.

Подальший розвиток слова *lemon* як другосигнального знаку показує його зв'язок, який слабшає, але не переривається з початковою першосигнальною «семантикою», перш за все зі смаковою модальністю як домінуючою характеристикою в сенсорному образі-ідеалі.

Через неприємну надлишкову кислоту (суто смакова характеристика плода) слово *lemon* стає назвою для об'єкта, повністю позбавленого відповідної сенсорної характеристики. Наприклад, непрацюючий механізм (найчастіше новий автомобіль) отримує в англійській мові назву *lemon* = [something that you buy, esp. a car, that does not work properly] Подібного смислового розвитку у іменника, що називає такий цитрусовий плід, в російській або українській мові не спостерігається.

Кислий смак, який є неприємним для експерієнцера, дозволяє використовувати сигнал другої сигнальної системи – слово *кислий* / *кислый* / *sour* – для кваліфікації феноменів зовсім іншого плану: людина, яка неприємна своєю поведінкою, отримує кваліфікацію *кислый* = [уныло-тоскливый], *кислий* = [пригнічений, сумний], *sour* = [unfriendly, sullen, hostile]. У цьому випадку різні мови демонструють явище семантичної деривації, що йде в одному смисловому напрямку: мається на увазі щось неприємне.

При цьому в українській мові цей етимон продовжує словотвірний процес: *кислиці* – так в українській мові називаються дуже кислі плоди дикої яблуні. А фразеологізм *кислиці розводити* має значення [хникати, плакати жалючись]. Подальший розвиток даний образ отримує у виразі *Ой комусь кислиці сняться*, так зазвичай говорять про парубка, чия наречена, майбутня дружина відрізняється примхливим і сварливим характером.

Вживання лимона нерідко викликає оскому – неприємне в'яжуче відчуття в роті. На цій підставі виникає російський вираз *набити оскому* = [сильно набриднути], а також українське словосполучення *тільки оскома* =

[зовсім незначні результати, коли людина вимушена задовольнитись чимось малим].

Величезна кількість метафоричних переносів базуються саме на приписуванні сенсорних (зокрема і густаторних) характеристик, які оцінюються за шкалою «подобається–не подобається», іншим об'єктам, зовсім позбавленою таких характеристик.

Роль культурного фільтра в утворенні подібних метафоричних номінацій досить очевидна. Про це свідчить наступна паремія: *What's meat for one is poison for another.*

Сенсорна інформація про зовнішній світ обробляється експірієнцерами, вербалізується за рахунок номінативних процесів і згодом служить поштовхом для семантичних дериваційних процесів. Цікаво, що сенсорні сигнали в плані їх оцінності (добре–погано) також підвладні впливу певного культурного фільтра. Природне середовище, спосіб життя етносу, безумовно, накладають відбиток на культурно обумовлені переваги, в тому числі і в кулінарній сфері побуту. Смаковий аналізатор є постачальником важливою сенсорної інформації для експірієнцера. Не дивно, що метафоричні переноси, образність яких заснована на тих чи інших смакових характеристиках, досить поширені і варіативні в різних мовах, відображаючи особливості різних культур.

Українська приказка *Сходіть на болото, наїжтесь жабенят* (як побажання співрозмовнику чогось поганого) заснована на гастрономічній неприпустимості страви подібного смакового регістру. Для представника французького етносу образність цього виразу і, головне, його абсолютно негативна забарвленість, ймовірно, втрачаються.

Інша українська приказка, що також експлуатує смакові переваги, звучить наступним чином: *В стелу и хрущ – м'ясо*. Вказівка на їстівність літаючих комах (хрущів) для українського мовця є сигналом неймовірної нестачі їжі, оскільки їсти комах в слов'янській етнокультурі неприпустимо, чого не скажеш про східно-азіатську етнокультуру.

Підводячи підсумок вищевикладеного, скажімо про значущість першої сигнальної системи, про величезну роль сенсорної інформації в освоєнні людиною навколишнього світу, а також про важливість сенсорних образів-еталонів, що зберігаються в індивідуальній пам'яті людини-експірієнцера і вербалізації за допомогою слів – знаків другої сигнальної системи.

Питання до змістового модулю 2.

1. Якими є психологічні чинники оцінності в складі метафоричних номінацій сенсорних сутностей?

2. Як ви розумієте висловлювання Н.Арутюнової про "лексику невидимих світів"?

3. Як ви розумієте зв'язок між етнокультурою і вибором протитипового образу-еталону для густаторних об'єктів?

4. Чому вислів *Сходіть на болото, наїжтесь жабенят* є лайливим для українця? Чи може його еквівалент бути таким самим для француза? Чому?

5. Чи всі прикметникові лексеми густаторної семантики мають ідентичні метафоричні семми в різних мовах? Чому?

Теми рефератів / доповідей

1. Нейробиологічні засади вивчення сенсорики людини в філогенезі і онтогенезі
2. Нейролінгвальний вимір вивчення сенсорики людини.
3. Етнокультурний вимір вивчення сенсорики людини.
4. Розвиток сенсорної лексики в етимологічному аспекті.
5. Фразеологія мови як дзеркало густаторного культурного коду її носіїв.

Структура реферату

1. Титульний лист
2. Зміст (в ньому послідовно викладаються назви пунктів реферату, указуються сторінки, з яких починається кожен пункт).
3. Вступ повинен містити обґрунтування актуальності теми дослідження, цілей і завдань роботи, опис структури реферату, аналіз використаної літератури.
4. Основна частина реферату може містити кілька розділів (2-3), або може бути єдиним (цілісним) текстом, в якому послідовно розкривається поставлена у вступі проблема, шляхи її вирішення, описуються різні точки зору вчених.

Висновок – підводиться загальний підсумок роботи, формулюються висновки, а також окреслюються перспективи подальшого дослідження проблеми.

Бібліографія містить наукову вітчизняну і зарубіжну літературу, Інтернет-сайти. Кількість одиниць наукової літератури в списку має становити не менше 5 найменувань.

Додаток розміщується після списку літератури і включає матеріали, що доповнюють основний текст реферату. Це можуть бути таблиці, схеми, ілюстрації, фотоматеріали тощо.

Рекомендована література

Основна

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. – Київ, 2004.
2. Карвасарский Б.Д. Клиническая психология - М.,2004 <http://koob.ru>
3. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. – К, 2008.
4. Кубрякова Е.С. Язык и знание. Роль языка в познании мира. – М., 2004.
5. Кубрякова Е.С. и др. Краткий словарь когнитивных терминов. – М., 1996.
6. Общая психология: Под общ. ред. проф. А. В. Карпова. — М., 2005.
7. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрямки та проблеми. – Полтава, 2008

Додаткова

1. Лекторский В. А. Восприятие // Новая философская энциклопедия : в 4 т. — М. 2010.
2. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. – Полтава, 2010.
3. Филиппова Г. Г. Психология материнства – М, 2002.

Електронні інформаційні ресурси

1. Колегаева И.М. Еще раз о роли сигнальных систем в познании и означивании мира, или почему текут слюнки при слове лимон. *Записки з романо-германської філології*. 2(39), 2017. С. 39-47. URL: [doi:http://dx.doi.org/10.18524/2307-4604.2017.2\(39\).118611](http://dx.doi.org/10.18524/2307-4604.2017.2(39).118611).
2. Матузкова О.П., Діброва І.В. Харчовий код культури у фразеології англійської, української та грецької мов. *Записки з романо-германської філології*. 2(43), 2009. С. 189-208. URL: [http://dx.doi.org/10.18524/2307-4604.2019.2\(43\).186245](http://dx.doi.org/10.18524/2307-4604.2019.2(43).186245).
3. Телецька Т.В., Іщук Є.Г. Гастроніми у складі фразеологізмів сучасної французької мови у зіставленні з українською. *Сучасні студії з романської і германської філології: Матеріали Міжнародної науково-практичної*

конференції: м. Одеса, 15 травня 2020 р. / За редакцією д.філол.н., проф. Колегаєвої І.М. Одеса: КП ОМД, 2020. С. 31-

33. URL: <http://liber.onu.edu.ua/studi.pdf>

4. <https://sci.house/osnovyi-psihologii-scibook/sensornyie-obrazyi-34786.html>

5. <http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/handle/787878787/1176>

6. http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/3/part_2/12.pdf

7. <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/8340/1/Bila.pdf>

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Тема 1.....	5
Тема 2.....	7
Тема 3.....	10
Тема 4.....	13
Тема 5.....	15
Тема 6.....	18
Рекомендована література.....	22

Навчальне видання

Колегаєва І.М. Густаторний код культури: методичні рекомендації до вибіркового спецкурсу для здобувачів III (освітньо-наукового) ступеня вищої освіти спеціальності 035 «Філологія». Одеса: ПоліПринт, 2020. 24 с.

Підписано до друку 3.03.2020 р. Формат 70X108/16. Гарнітура Arial Папію офсет. Друк офсет. Ум.друк.арк. 1 Зам. 355. Тираж 50 прим. Віддруковано з оригінал-макета у видавництві «ПоліПринт», м. Одеса, вул. Ак.Корольова, 33. Тел.: (048) 794-64-50 E-mail: info@poliprint.od.ua